

Alexander Philip van der Capellen (1745-1787)

Alexander Philip van der Capellen (1745-1787)

De tragische lotgevallen van een dienaar van
prins Willem v

JACQUES BAARTMANS

Hilversum
Verloren
2015

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Stichting Daendels en de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven.

Afbeeldingen op het omslag: Huis ten Bosch. Prent van Paulus Constantijn la Fargue (1770). Haags Gemeentearchief; Portret van Alexander Philip van der Capellen. Gravure van Gerit Konsé (1787). Haags Gemeentearchief; Opdracht uit: *Overdenkingen bij het graf van wylen den Heere Alexander Philip, Baron van der Capellen*. Handschrift. Atlas van Stolk Rotterdam.

ISBN 978-90-8704-506-7

© 2015 Jacques Baartmans & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Woord vooraf

De verschillende portretten die van Alexander Philip van der Capellen (1745-1787) bekend zijn, lijken variaties op één tekening die daarvan de grondvorm is, vermoedelijk van de hand van Jacobus Buys (1724-1801). Achttiende-eeuwers, zeker de vertegenwoordigers van de politieke stromingen en het bestuur uit die tijd, laten zich graag zien op hun portretten. Ze kijken krachtig, zeker van zichzelf of welgedaan, een enkele keer vrolijk. De blik van Alexander Philip is anders, bijzonder. Een bescheiden en innemende man kijkt ons aan, eerder terughoudend dan doortastend, niet direct iemand die bijna 230 jaar na zijn overlijden op een biografie aandringt.

De oorspronkelijke tekening is uit het prille begin van de jaren tachtig van de achttiende eeuw. Alexander Philip begon toen in Den Haag en omstreken een bekende persoon te worden, zijns ondanks. Hij was kamerheer van prins Willem v, plichtsgetrouw en met een helder besef van zijn verantwoordelijkheden in dienst van een wispelturig man. Aan het Hof wist hij vleierij van onderdanigheid te onderscheiden en intriges van dienstverlening. Dat bezorgde hem niet alleen vrienden.

Hij was ook een Van der Capellen. Twee van zijn broers waren patriot en stelden het stadhouderschap ter discussie. Zijn achterneef Joan Derk schreef in 1781 *Aan het Volk van Nederland*, een pamflet dat stevig aankwam in de Republiek, uitdagend voor de patriotten en pijnlijk bij de prinsgezinden. Alexander Philip hield van zijn broers, vooral van Robert Jasper, die eerst in Gelderland en daarna in de Republiek leiding gaf aan de democratisch gezinde patriotten. Hij wilde die gehechtheid combineren met trouw aan de prins.

Die opzet slaagde niet, werd hem niet gegund. Zijn vijanden maakten gebruik van zijn moeilijke positie, de prins vertrouwde hem niet meer ten volle. Dit bracht andere karaktertrekken van Alexander Philip aan het licht: zijn eergevoel, gehechtheid aan goede naam, vasthoudendheid. Hij verdedigde zich uitvoerig in een ego-document dat hij publiceerde en in brieven die hij richtte aan de prins, de pers en Robert Jasper. Ook over zijn zeer kort functioneren als commandant van de vesting Gorkum in 1787 verantwoordde hij zich op schrift. Deze memoires werden postuum uitgegeven. Zo tekende hij van zichzelf andere karaktereigenschappen dan Buys in zijn portret had gedaan. Bovendien schetste hij aspecten van zijn tijd, zo-

als hofleven, gezinsleven, omgangsvormen, politieke ontwikkelingen en krijgsgewoonten. Daarom is een beschrijving van de tragische levensloop van deze tegelijk bescheiden en eergevoelige man op zijn plaats.

Ik dank mijn vrouw Joep voor haar adviezen bij de totstandkoming van dit boek en Anja van Leusden en Marleen Boeve van Uitgeverij Verloren voor hun waardevolle kritische opmerkingen. De medewerkers van het Nationaal Archief, de Koninklijke Bibliotheek, het Gelders Archief en het Koninklijk Huisarchief ben ik bijzonder erkentelijk voor hun prettige dienstverlening bij mijn onderzoek.

's-Hertogenbosch, 1 maart 2015
Jacques Baartmans

Inhoudsopgave

Woord vooraf	5
1 In dienst van het Hof, 1745-1782	9
De familie Van der Capellen	9
Het Hof en het land	14
Het gezin	17
Alexander Philip en Robert Jasper	19
Alexander Philip bij Van Hardenbroek	23
Het Haagse circuit	27
Schaduwzijden van het Hof	33
Eerste tekenen van de breuk	38
2 Haagse intriges, 1783	41
Karikaturen en verdenking	41
Publiciteit, feiten en geruchten	50
Steun voor Alexander Philip	58
Het ontslag	61
3 De hete adem van de pers, 1784	63
Een onjuist bericht	63
Onderhandelingen	65
Het ongeduld en de pers	68
Een faux pas?	72
Een mislukte ‘advertentie’ en de pers	75
<i>Het gedrag</i> en de pers	79
4 Zorg voor de prinselijke stallen, 1785-1787	86
De prins en zijn stalmeester, 1785	86
Kwade droes of brand bij de paarden?	94
Personele, materiële en financiële zaken	98
De prins en zijn stalmeester, 1786	100
Een incident met complicaties	102

Politieke verwickelingen	105
De prins en zijn stalmeester, 1787	110
Afscheid van de prins, de Garde en de stallen	112
5 Het echee van Gorkum, 1787	118
Stad en vesting Gorkum	118
De Pruisische voorbereiding	120
Van der Capellen en de staat van de vesting	123
Beleg en overgave	127
Twee getuigenissen vanuit het strijdperk	132
Het oordeel over Van der Capellen	134
6 De hel van Wezel, 1787	141
De tocht naar de citadel	141
Ziek in een mensonwaardig hol	145
Tussen hoop en vrees	151
In vrijheid, maar te laat	156
Reacties op het overlijden	160
‘Mon honneur, monsieur, mon honneur’	167
Bijlage 1 Het gedrag van de kamerheer, door hemzelf beschreven: ‘overeenkomstig met de principes van een eerlyk man’	169
Inleiding	169
Tekst	170
Bijlage 2 De handelwijze van de kolonel, zoals hij het zag: ‘met mijn persoon alleenig’	204
Inleiding	204
Tekst	205
Bronnen en literatuur	214
Register van personen	219

I In dienst van het Hof, 1745-1782

De familie Van der Capellen

Op 5 februari 1745 werd op de havezate De Boedelhof in Eefde, bij Zutphen, de vijfde zoon geboren van Frederik Robert Evert van der Capellen en Anna Margaretha van Lijnden d'Aspremont: Alexander Philip. Twee dagen later werd hij gedoopt in de Hervormde Kerk in Warnsfeld. De Boedelhof was het stamslot van deze tak van de al vele generaties oude adellijke familie Van der Capellen. Daaraan herinnert nu nog het als enige bewaard gebleven gedeelte, één van de oorspronkelijke bijgebouwen, een gerestaureerd 'bouwhuis'. Daar groeide Alexander Philip op met zijn broers Alexander Hendrik (1732), Goderd (1733), Frederik Benjamin (1739) en Robert Jasper (1743) en zijn zussen Luthera (1734) en Carolina (1748). Een ander zusje, Anna, stierf kort na haar geboorte in 1747.

Eeuwenlang, ook nog na de achttiende eeuw, zijn de mannen in de generaties van de familie Van der Capellen bestuurders of militairen geweest. De vrouwen sloten huwelijken in dezelfde beroepsgroepen. Sinds de oudst bekende voorvader, eind twaalfde eeuw, waren ze vooral thuis in Gelderland en Utrecht. De Gelderse tak was sterk verbonden met de stad Zutphen en de Graafschap. In de traditie van de Gelderse landadel noemden de leden van de familie zich 'baron' of 'barones', 'jonkheer' of 'jonkvrouw'. Ze hechtten zeer daaraan en sommige leden van de familie verichtten onderzoek om hun adellijke titel te onderbouwen. Door huwelijk of erfgoed verworven bezittingen voegden ze bij hun achternaam.

Bij deze familietraditie paste een goede en vaak dienstbare verstandhouding met de stadhouders van de Republiek en later de vorsten uit het huis van Oranje. Frederik, de vader van Alexander Philip, had een goede band met prins Willem IV, stadhouder van 1747 tot 1751. In 1750 ontving hij hem op De Boedelhof, toen de prins de Gelderse Landdag bezocht. Hij werd geregeld gevraagd voor commissies en zendingen in dienst van de stadhouder. Als typisch achttiende-eeuwse regent was hij onder meer lid van Gedeputeerde Staten van Gelderland, hoofd van de rechtbank van Zutphen, Raad van het Hof van Gelderland.¹ Zijn jongste zoon, Alexan-

¹ Zie over de familie Van der Capellen ook J. Baartmans, *Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch (1743-1814). Regent, democraat, huisvader*. Hilversum 2010, p. 14-18.

Afb. 1 Familiewapen Van der Capellen. Collectie Jan Harenberg, Zutphen. 'In blauw een zilveren ankerkruis, rechtsboven vergezeld van een gouden kapel, bestaande uit een onderbouw met een rode deur, een bovenbouw met drie rode ramen, geplaatst twee en één, en een spits dak, waarop een kruis. Een aanzierende helm; wrong: blauw en zilver; dekkleden: blauw, de uiteinden goud, gevoerd van zilver; helmteken: de kapel van het schild. Schildhouders: twee omziende gouden griffioenen met geopende, naar boven gerichte vlucht, de staart tussen de achterpoten doorgeslagen, rood getongd, zowel de staart als de tong eindigende in een pijlpunt. Het geheel geplaatst op een grasgrond.' (*Nederlands Adelsboek* 81. 's-Gravenhage 1990-1991, p. 57.)

der Philip, was bestemd voor een militaire loopbaan, verbonden met een functie aan het Hof in Den Haag. Al vanaf zijn vijftiende verjaardag was hij hofjonker of page en later werd hij kamerheer van prins Willem v. Daarnaast maakte hij carrière als officier bij de Garde du Corps, de lijfwacht van de prins. Dit is te zien als een bevestiging van de goede relatie die zijn vader had met stadhouder Willem IV en sloot aan bij de verbondenheid van de Gelderse landadel met het Oranjehuis. Het over-

lijden van zijn vader, toen Alexander Philip nog maar tien jaar oud was, heeft deze bestemming niet gewijzigd.

Maar deze dienstbaarheid van de generaties Van der Capellen aan de Oranjes was niet onvoorwaardelijk, in de zeventiende eeuw al niet en allerm minst in de jaren zeventig en tachtig van de achttiende eeuw. Voorvader Alexander (1592-1656) was in 1650 als militair adviseur van prins Willem II betrokken bij de aanval die deze stadhouder uitvoerde op Amsterdam, maar hij keurde deze onderneming af. Het beleg van Amsterdam werd afgebroken omdat Willem II overleed, het begin van het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk in de Republiek. Dat bracht Alexander van der Capellen tot een opmerkelijke uitspraak. Hij was van oordeel dat het nooit meer tot een stadhouderselijke regering moest komen en als het onverhoopt niet anders kon, beval hij aan 'liever een groot heer uit een ander dan uit 't huys van Oranje te nemen, omdat voorsegde huis al te ambitieus was'.² Hij tekende deze mening op in zijn gedenkschriften, die hij voor latere belangstellende lezers opsloeg op de zolders van De Boedelhof. Ruim een eeuw later werden ze ontdekt door Robert Jasper, broer van Alexander Philip. Robert Jasper las ze niet alleen, maar liet zich door wat hij las stevig beïnvloeden. Toen al zal hij gedacht hebben aan uitgave van deze gedenkschriften, een plan dat hij twintig jaar later zou uitvoeren.

Het ligt voor de hand dat hij zijn twee jaar jongere broer in zijn vondst liet delen. Dat was in de jaren vóór 1760, de schooltijd van Robert Jasper en Alexander Philip, 'mijn eerste jeugd'.³ Het is aannemelijk dat zij onderwijs hebben gevolgd aan de Latijnse school in Zutphen, waar Pieter Bondam, later hoogleraar in Leiden en Utrecht, docent en conrector was en Otto Conradus Bröffel rector. Er is een leerlingenlijst van de school, maar tussen 1736 en 1762 is deze niet bijgehouden door Bröffel. Jongens van vorige generaties Van der Capellen komen wel op de lijst voor.⁴ Naast Latijn waren onder meer de vakken Nederduits, retorica, filosofie, rekenen en geschiedenis belangrijk en de jurist Bondam liet zijn leerlingen ook kennismaken met rechtswetenschap. Thuis en op school leerde Alexander Philip uitstekend Frans spreken, lezen en schrijven.

Voor de specifieke voorbereiding op zijn toekomst was er het internaat in Den Haag, het 'Pageshuis' aan het Lange Voorhout.⁵ De stadhouderselijke pages kregen daar van hun gouverneur en een leermeester algemene vakken, maar volgden ook een opleiding die hen geschikt moest maken voor de dienst aan het Hof: kunst- onderwijs en lessen van een dans- en een schermmeester. Hun godsdienstige op-

² Zie Baartmans, *Robert Jasper van der Capellen*, p. 106 voor de herkomst van dit citaat, p. xliii-xliv van de uitgave van deze gedenkschriften, die nog ter sprake komt.

³ Aldus Robert Jasper in de voorrede van zijn uitgave van deze gedenkschriften, waarover later meer gegevens.

⁴ Gegevens over de Latijnse school in Zutphen vermeldt R. Bastiaanse in: R. Bastiaanse, H. Bots, M. Evers (red.), *Tot meesten nut ende dienst van de jeught. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca. 1580-1815*. Zutphen 1985, p. 128-171.

⁵ Huisnummer 6, tegenwoordig Alons & Partners Consultancy b.v. Zie Anne-Marië van Schaik, 'Aristocraten en patriciërs. De 18^e eeuw', in: Thera Wijsenbeek-Olthuis, *Het Lange Voorhout. Monumenten, Mensen en Macht*. Zwolle z.j., p. 105-155.

Afb. 2 Havezate De Boedelhof, geboortehuis van Alexander Philip. Pentekening van J.S. Thomassen naar een tekening van Jan de Beijer uit 1744. Collectie Jan Harenberg, Zutphen.

voeding werd verzorgd door een catechiseermeester. ‘Geschoold in vooral hoofse vaardigheden en ceremonieel konden de jonge edellieden zich ten hove en in internationale kringen goed bewegen’.⁶ Hun vorming maakte hen ook geschikt voor de militaire functies of politieke ambten die door veel hovelingen werden vervuld.

Het thuisfront bleef intussen belangrijk voor Alexander Philip. Het vroege overlijden van zijn vader beïnvloedde zijn kinder- en jongensjaren sterk. Hij was de jongste zoon en zijn broers voelden zich verantwoordelijk voor hem, met name Robert Jasper. Een duidelijk teken daarvan is dat Alexander Philip, zestien jaar oud, deze broer een jaar gezelschap mocht houden toen die in 1761 in Utrecht aan de universiteit rechten ging studeren. Hij kreeg daarvoor verlof van stadhouder prins Willem v, bij wie hij sinds zijn vijftiende verjaardag in opleiding was als hofjonker. Alexander Philip was tamelijk jong, ook voor die tijd, om volop te profiteren van zijn academische omgeving, maar het gezelschap van zijn broer en diens studiegenoten maakte zijn Utrechtse jaar toch waardevol en afwisselend. De broers Van der Capellen woonden vlak bij de Dom, in het studentenlogement De Keizershof. Ze hadden voldoende financiële middelen om net als andere rijke studenten privaatcolleges te volgen. Hun achterneef Joan Derk van der Capellen tot den Pol studeerde

⁶ Zie Bernard Woelderink, ‘Den Haag en het Hof in de tweede helft van de achttiende eeuw’, in: Laurent Golay (red.), *Benjamin Samuel Bolomey 1739-1819. Een Zwitsers schilder aan het hof van stadhouder Willem v*. Zwolle 2001, p. 19-31. Voor deze gegevens p. 30-31, het citaat op p. 31.

al een jaar in Utrecht en sloot zich bij hen aan. Joan Derk had dezelfde overgrootouders als Alexander Philip en Robert Jasper: Frederik, heer van Boedelhof en Es-selt, en Judith Ermgard van der Schuyren, vrouwe van Hagen. In hun briefwisseling duidden ze elkaar aan als ‘neven’. Joan Derk, de latere patriottenleider en schrijver van *Aan het volk van Nederland*, was minder bemiddeld en had in zijn eerste jaar nauwelijks aan het studentenleven deelgenomen. Dankzij het gezelschap van zijn neven werd dat anders. Medestudenten met bekend gebleven namen waren onder meer Meinard Tydeman, later hoogleraar, de broers Willem Emery en Cornelis de Perponcher, die omgingen met Belle van Zuylen en haar familie, en Rijklof Michael van Goens, die nog jonger was dan Alexander Philip en al op achttienjarige leeftijd hoogleraar werd in Utrecht.

Robert Jasper en Joan Derk van der Capellen hebben veel van hun opvattingen en idealen opgedaan tijdens hun studietijd in Utrecht. Vooral door de hoogleraar Christiaan Hendrik Trotz, die natuurrecht en volkenrecht doceerde, werden zij geïnspireerd. Voor mannen uit regentenfamilies is het niet vanzelfsprekend om te ontdekken dat het volk niet geschapen is voor de regeerders, maar de regeerders voor het volk. Maar bij hen was dat het geval en ook kwamen ze tot de overtuiging dat een regeervorm die schadelijk is voor het volk, mag worden verworpen, en dat de wil van het volk de hoogste wet is voor regeerders en onderdanen. Bij Alexander Philip is minder te merken van inspiratie en ontwikkeling van zijn opvattingen. Hij was wellicht toch te jong en één jaar studietijd is daarvoor erg kort. Robert Jasper en Joan Derk volgden drie jaar colleges.⁷

Van zijn broers bleef Robert Jasper Alexander Philip het meest vertrouwd en nabij, ook na dit studiejaar. Ze voerden van 1764 tot 1787 een intensieve, persoonlijke en vertrouwelijke correspondentie. De bewaard gebleven brieven van Robert Jasper bestrijken de jaren 1764 tot 1784, die van Alexander Philip 1781 tot 1787.⁸ Zij schreven elkaar bijna altijd in het Frans, een taal die hun van huis uit vertrouwd was en die voor Alexander Philip de voertaal was aan het Hof. Eén briefje van Robert Jasper, met als datum 22 mei 1764, is een oefening in het Engels, bewaard gebleven met een ontwerpantwoord in dezelfde taal van Alexander Philip op de achterkant. Hij schreef zeker zo goed Engels als zijn broer. Met trots meldde hij dat hij bevorderd was tot brigadier van de lijfwacht van de prins, de Garde du Corps, met de voor zijn toekomst belangrijke rang van ‘oudste luitenant’, inderdaad opvallend voor een negentienjarige. Zijn jaarinkomen bedroeg zeshonderd florijnen.

7 Over de studie jaren in Utrecht ook: Baartmans, *Robert Jasper van der Capellen*, p. 19-23.

8 Gelders Archief Arnhem, 0467, Familiearchief Van der Capellen. Verder aangeduid als GA, FA Van der Capellen met inventarisnummer en eventueel datum. De brieven van Robert Jasper aan Alexander Philip: 643. Die van Alexander Philip aan Robert Jasper: 467. Tenzij anders vermeld zijn de citaten uit het Frans vertaald. Daarbij zijn de hoofdletters in de Franse tekst over het algemeen overgenomen. Het gebruik van leestekens is aangepast aan het huidige gebruik.

Het Hof en het land

Alexander Philip was na zijn jaar in Utrecht weer teruggekeerd aan het Hof. In de tijd van stadhouder Willem v en zijn echtgenote prinses Wilhelmina waren daar ongeveer tweehonderdvijftig personen in dienst: kamerheren en hofdames met hun bedienden, lakeien, klerken, militaire adjudanten, de hofprediker, de lijfartsen, leraren voor de kinderen van de prins en prinses, pages, de gouverneur van de kinderen, musici, keuken- en stalpersoneel. Prins Willem v had voor zijn hofhouding een voor die tijd ruim inkomen van een miljoen gulden per jaar, maar overschreed dat bedrag vrijwel steeds met tien procent. Veel van de meer dan tweehonderd salarissen waren hoog en ook zijn persoonlijke uitgaven beheerste hij niet.⁹ De hofhouding kende drie departementen: het Hof, met aan het hoofd de opperhofmeester en de hofmaarschalk, de Stal, geleid door de opperstalmeester, en de Kamer, onder leiding van de opperkamerheer. De vier genoemde functionarissen vormden de hofcommissie. De kamerheren waren al generaties lang afkomstig uit een klein aantal adellijke families uit de verschillende gewesten.¹⁰ In 1783, het laatste jaar dat Alexander Philip kamerheer was, had hij tien collega's.¹¹

De dienst bij prins Willem v verliep voor Alexander Philip van der Capellen lange tijd naar tevredenheid van zowel de stadhouder als de kamerheer. Dat gold ook voor zijn militaire functie. Een aanwijzing daarvoor is dat hij in 1773 in werkverslagen mededelingen kon doen over zijn activiteiten als officier van de Garde du Corps. Hij was bevorderd, zoals te verwachten was voor iemand met de rang 'oudste luitenant'. Uit hetzelfde jaar dateert een brief waarin hij prins Willem en zijn vrouw prinses Wilhelmina feliciteert met de eerste verjaardag van hun zoon, erfprins Willem Frederik.¹²

Maar zo vriendelijk bleef de verhouding niet. Vanaf ongeveer 1780 zou de dienst van Alexander Philip aan het Hof steeds moeilijker worden en raakte hij in een spaagaat. De oorzaken daarvoor zijn de politieke ontwikkelingen in de Republiek en de betrokkenheid van de familie Van der Capellen hierbij. Wat dat laatste betreft gaat het om een proces dat in 1769 begon en beïnvloed werd door de geschriften van voorvader Alexander en de Utrechtse ervaringen van Robert Jasper en Joan Derk.

De politieke ontwikkelingen hingen uiteraard samen met de staatkundige inrichting van de Republiek. De zeven gewesten voerden een gezamenlijk beleid op het gebied van defensie en buitenlandse politiek. De Staten-Generaal in Den Haag waren daarvoor het centraal orgaan. De afzonderlijke gewesten bepaalden, als het niet om defensie of het buitenland ging, hun eigen beleid. Dat gebeurde in de Pro-

9 Zie Bernard Woelderink, aangehaald artikel, p. 21.

10 Zie L. van de Pol, *Ter inleiding*, in: J. Bos (ed.), *Van de prins geen kwaad. De dagboeken van Sigismund Pierre Alexander van Heiden Reinestein*. Assen 2007, p. xliv.

11 Volgens Pierre Frederik Gosse, *Almanach de la Cour, avec plusieurs Augmentations & Corrections, pour l'année mil sept cent quatre-vingt-trois*. Den Haag z.j. Deze almanak heeft geen paginering.

12 23 augustus 1773. De brief is aanwezig in het Koninklijk Huisarchief, waarover verderop nadere gegevens.